

Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri

Mehmet Taha AYAR

Giriş

Türklerin İslâmî medeniyet havzasına dâhil olmalarından sonra başarıyla yerine getirdikleri işlerin başında, bu dini kendilerinden önce kabul etmiş olan Arap ve İran gibi iki uygarlığın kültür taşıyıcısı olan dillerine vakıf olup, bu dillerde kaleme alınan eserleri edebî abideler şeklinde yorumlamaları gelmektedir.

Osmanlı şiiri, “İslâmî edebiyatın bütün özelliklerine sahip olmak için XI. asırdan XV. asra kadar uzun bir intibak devresi” geçirmiştir. Bu devre, İran edebiyatının Sa’dî, Hayyâm, Mevlâna, Hâfız gibi güçlü şairlerinin ortaya çıktığı devredir. Hâfız, gazel formunda yazdığı şiirlerinde, değindiği konuların yeniliği ve bu şiir biçimindeki başarısıyla Osmanlı şairlerinin her zaman için ilgi odağındaki bir şairdir. Onun, mazmunları kullanımıyla ilgili şiir becerisi kendisinden sonraki şairler için her zaman aydınlatıcı olmuştur. Hatta Hâfız, Osmanlı şairlerinin şiirle münasebetleri konusunda

etkili olup, “gazel”de hüner ortaya koyan bir şair tipinin ortaya çıkmasında öncü olmuştur denebilir.

Arapça ve Farsça yazılmış, anlaşılması güç bazı metinleri şerh etmek, Klasik Türk edebiyatında bir gelenek oluşturacak kadar disipline bağlı ciddi çalışmalardır. Yer yer eleştirilen bu geleneğin, esasında Osmanlı şiiri ve tarihini anlamak için belge niteliği taşıyan edebî ve tarihi ipuçlarıyla örülmüş olduğu inancındayız. Tarihsel gelişim ve değişimler neticesinde evrilen Türk edebiyatının seyrini görmek açısından günümüz çağdaş okuyucusunun bu metinlerden büyük kazançlar sağlayabileceğini düşünüyoruz. Tarihsel bir metin ancak böyle bir gelenek içerisinde hedefine ulaşır.

Hâfız gibi bir şairin çözülemeyen ve üzerinde hâlâ polemik yapılan metinleri vardır. İşte bu metinler Türkçe dışında bir dilde olunca şerh kaçınılmaz olmuştur. Yüzyıllarca süren edebî çabalardan sonra Osmanlı edebiyatı dünya edebiyatına büyük şârih ve şairler kazandırmıştır.

Örneğin, İran’da ve İran edebiyatına az çok aşına olanların zihinlerine bugün bile “Hâfız” deyince, bu büyük şairin en iyi yorumcusu olarak kabul edilen Osmanlı şârihi Sûdî-i Bosnevî gelmektedir. Hayatı ve bazı eserleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Sûdî’nin şerhteki başarısı, çalışmalarının ekseninde olan ve yöntem olarak esas aldığı şârihane tecessüstür. Sûdî, ömrünün büyük bir kısmını vâkıf olduğu Arapça ve Farsça eserleri tetkik ile geçirmiştir.

Sûdî’nin her zaman şârihliği üzerinde durulmuş olması ve edebiyatçı sıfatıyla nitelenerek Türk edebiyatında inceleme konusu yapılmayışı bir eksiklik olarak hâlâ durmaktadır. Çalışmamızın bir nebze de olsa bu kıymetli şârihe dikkatleri tekrar yöneltmek açısından bir adım olmasını umuyoruz. Öte yandan Vehbî Efendi şerhi, Hâfız şüirlerini tek kalıba soktuğu için kendisinden bahsedenler tarafından hak etmediğini düşündüğümüz ifadelerle yerilmiştir. Bu iki şârihe, bazı metinlere yaklaşım tarzları açısından bakıldığında, Vehbî Efendi şerhinin okuyucuya, anlam yelpazesi yönünden daha geniş bir perspektif sunduğu görülecektir.

Sûdî şerhinin, bir metni tarihsel bir alana ve olaya sabitleyip şerhediş tarzı üzerinde de yeniden düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Buna karşın, Vehbî Efendi’nin, metinleri zamansal bağlarından bağımsız olarak yoruma tabi tutması, şerh tekniği kurallarınca bazı kusurlar taşımakla birlikte, eldeki metnin bize sunacağı şerh imkânları açısından hakkıyla değerlendirilmesi gerektiği inancındayız.

Biz bu çalışmamızın ağırlıklı kısmını teşkil eden Hâfız’ın 9 gazelinin Sûdî ve Konevî tarafından yapılan şerhlerini ihtiva eden Şerh-i Dîvân-ı Hâfız nüshasını esas aldık. Bu şerhin orta kısmında Vehbî Efendi ; yan kısımlarda ise Sûdî şerhi bulunmaktadır. Eserin başında şunlar kaydedilmiştir:

“ Tarîkat-ı mevlevîyye meşâyihinden pîşvâ-yı ehl-i kemâl ve muktedâ- yı ehl-i dâniş ve efdal-i mevlânâ Seyyid Muhammed Vehbî ibn-i Seyyid Hasan el-Eş’arî el-Konevî hazretlerinin Hâfız Dîvân’ına yazdığı şerh-i lafîf ve te’lîf-i zarîfdır.

Hâmişde dahi Sûdî merhûmun kezâlik dîvân-ı mezkûr üzerine yazmış olduğu şerh-i münîf kâmilten derc kılınmıştır.”

Hâfız-ı Şîrâzî ve Osmanlı Şerh Geleneği

Hâfız-ı Şîrâzî’nin Hayatı ve Divanı

Hayatı hakkında bilimsel nitelik taşıyacak çok az belge bulunan Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız, (717/1317)- (726/1326) yılları arası bir tarihte, İran’ının güneybatısında kalan Şiraz şehrinde dünyaya gelmiştir. Biyografisine dair elde bulunan en eski ve muteber belge, onun şairlerini ölümünden sonra toparlayıp bir divan haline getiren sınıf arkadaşı Muhammed Gülendâm’ın bu divana yazdığı önsözdür. “Hâfız” lakabı kendisine Kur’an-ı Kerim’i ezbere bildiğinden ötürü verilmiştir. Kendi dönemindeki felsefe, mantık, dilbilim, kelim gibi bilimler hakkında öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır.

Fars muhayyilesinin hafızası olarak kabul edilen Hâfız, kaside, rubai ve kıtalar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhret kazandıran gazelleridir. Bütün şiirlerinin toplandığı Divan'ında altmış altı rubai, mesnevî türünde bir Sâkînâme ve bir Muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır. Hâfız'ın en büyük başarısı gazelde yaptığı yeniliktir.

Her büyük şairde olduğu gibi Hâfız'ın yaşamı da menkabevi öykülerle örülmüş ve böylece biyografisi hakkında kesin bilgiden yoksun kalınmıştır. Annesi Kâzerûn'lu olan şairin, babasının Salgurlular döneminde Kûhpâye'den Şiraz'a geldiği söylenir. Tezkirelerin verdiği bilgiye göre babası öldüğünde ailesini geçindirmek amacıyla bir süre fırında çalışmış ve yine bu döneminde ilme ilgi duymuştur. Şair, Kıvamüddin Ebu'l-Bekâ b. Mahmud-ı İsfahânî-yi Şîrâzî gibi zamanının büyük hocalarından ders alarak bu şahsiyetlerden büyük bir saygıyla söz etmektedir. Henüz bir öğrenciyken şiire ve ilme düşkün olan Hâfız, Gazan Han zamanında Şiraz'da kısa bir süre yönetimde bulunan, (1307-1357) "rind" bir hayat tarzı ve dünya görüşüne sahip, aynı zamanda eğlenceye düşkünlüğüyle de bilinen Fars valisi Ebu İshak tarafından himaye edilmiştir. İşte böyle bir ortamda döneminin iktidarıyla yakın ilişkilerde bulunan Hâfız'ın ünü, Fars ülkesini aşip Hindistan'a, Bengal'e ulaşmıştır. Ebu İshak'ın son dönemlerinde, hükümeti baskıcı bazı yönetimler ele geçince Hâfız, Şiraz'ı terk etmek zorunda kalmıştır.

Yaşamı ve yaşadığı coğrafyayla ilgili bilgiler her ne kadar şiirlerinden çıkarılsa da hakkında yazılanlarla bu bilgiler bazen birbiriyle çelişmektedir. Hâfız'ın ölüm tarihi ebced hesabıyla "hâk-ı musallâ" olarak 791/1389 olarak geçmektedir.

Fars muhayyilesinin hafızası olarak kabul edilen Hâfız, kaside, rubai ve kıtalar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhret kazandıran gazelleridir. Bütün şiirlerinin toplandığı Divan'ında altmış altı rubai, mesnevî türünde bir Sâkînâme ve bir Muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır. Hâfız'ın en büyük başarısı gazelde yaptığı yeniliktir. Bu yenilik şöyle açıklanabilir:

"Fars şiir tarihinde gazelin kendine özgü bir çizgisi vardır. h.4 ve 5. asırda dahi gazel tam olarak kasideden ayrılmamakta ve kasidenin iftitahiyye ya da tagazzül ve teşbîb bölümleri sevgiliden çok tabiat güzelliklerini betimlemekteydi... Gazel, Hâfız'a kadar tek konusu aşk olan bir temada süregelmiştir. Bu tema Mevlâna'da zirveye ulaşmıştır. Hâfız, merhum Deştî'nin tabiriyle, Mevlânâ'nın

ârifâne söyleyişle, Sa'dî'nin âşıkâne üslûbunu birleştirmiştir. Ama şair, gazelin bir iki mazmundan öteye geçmediğini kavrayıp başka yollar düşünmüştür. O yol da gazelin beyitlerini bağımsız bir form olarak ele almaktır. ”

Dolayısıyla Hâfız, gazelin konseptini değiştirmiş, şiirde sanatsal becerinin beyte odaklanmasını sağlamıştır.

Her şair gibi Hâfız'da da kendinden önceki şairlerin etkisi hissedilir. Bu şairler Hacû-yı Kirmânî, Selmân-ı Sâvecî, Ömer Hayyam, Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Kemâleddin-i İsfahânî olarak sayılabilir. Bugün bir çok Avrupa diline çevrilmiş Hâfız Divan' ı aynı zamanda fal kitabı olarak da kullanılmaktadır. Dünya edebiyatını da derinden etkilemiş olan bu şair “Lisânü'l- Gayb” ve “Tercümânü'l-Esrâr” olarak isimlendirilmiştir.

Hâfız, Osmanlı şiirinde, başta Ahmed Paşa, Şeyhî, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Nef'î, Nâilî, Neşâtî, Nâbî, Şeyh Gâlip gibi birçok Osmanlı şairine de ilham kaynağı olmuştur

Osmanlı Şerh Geleneği

Türk edebiyatında şerh geleneğine değinmeden önce “şerh”in etimolojik ve terimsel açıdan işaret ettiği yerler hususunda durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. “Şerh”in ‘Kamus Tercümesi’ndeki izahı; “müşkil, mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, fehmeylemek, kesmek, açmak” şeklindedir.

“Kâmus-ı Türkî”de “Bir kitâbın ibâresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsîl ve izâh ederek müşkilâtı açma” olarak tanımlanmıştır. Şerh, Kur'an'ı anlama ve korumaya çabasıyla ortaya çıkan, kök olarak “sefare”(görünen ve maddi varlıklar için) ve “fesare”(gizli ve maddi olmayan varlıklar için) eylemlerine dayanıp, “açmak” manasındaki “tefsir” ile de anlam akrabalığına sahip bir kavramdır.

Türk edebiyatında göze çarpan şerh örnekleri “müşkilât” ve “şathiyât” adı verilen, görünüşte din dışı ama içerik olarak irfânî anlamlara işaret eden metinlerdir. İster bu tür metinlerin ister başka metinlerin şerhleri, şârihin dünya görüşüne göre şekillenmektedir. Buna Yunus Emre'nin bir şathiyesi örnek olarak verilebilir. Yunus Emre'nin “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü” şiiri farklı şârihler tarafından farklı biçimde şerhe tabi tutulmuştur.

Edebî metin şerhi, bir metnin daha iyi anlaşılması için, içinde geçen kelimelerin tahlili, edebî sanatların tesbiti, mazmunların işaret ettiği yerlerin tarifi ve aynı metnin ilişki içinde olduğu benzer metinlerle mukayesesi şeklinde yapılmıştır. Türk klasik edebiyatının ürünleri sayılan metin şerhleri, ilk bakışta her ne kadar filolojik çalışmalar olarak görülse de dikkatli incelendiklerinde bunların edebî kaygılarla ortaya konmuş sanat ürünleri olduğu görülür. Manzum metin şerhleri, Sûdî ve Vehbî Efendi şerhlerinde görüldüğü gibi, beytin merkeze alınmasıyla parçadan bütüne doğru bir plan takip edilerek yapılan çalışmalarıdır. Bu durumda şerhlerin kendisi de en az şerhi yapılan metin kadar edebî hususiyetleri haiz bir vesika haline gelebilmektedir.

Gazel, Hâfız'a kadar tek konusu aşk olan bir temada süregelmiştir. Bu tema Mevlâna'da zirveye ulaşmıştır. Hâfız, merhum Deştî'nin tabiriyle, Mevlânâ'nın ârifâne söyleyişle, Sa'dî'nin âşıkâne üslûbunu birleştirmiştir. Ama şair, gazelin bir iki mazmunundan öteye geçmediğini kavrayıp başka yollar düşünmüştür. O yol da gazelin beyitlerini bağımsız bir form olarak ele almaktır.

Bu tür şerhlerde şârih, kişisel kanaatlerini de esere uygular. Manzum eserler bu açıdan bakıldığında eleştirel metinler olarak da yorumlanabilirler.

Metin çözümlemelerinin ağırlıkta olduğu bu şerhlerde öncelikle şerhe tabi tutulacak metin başa konur. Daha sonra Sûdî ve Konevî'de olduğu gibi metinde geçen sözcüklerin gramatikal tahlilleri yapılır. Bu bölümlerde yer yer anlaşılması güç kavramlar başka şair ya da yazarlardan örneklerle desteklenir. Bu yöntem, Kur'an'ı anlama çabası sonucunda ortaya çıkan tefsir usulünün plan olarak takip ettiği yöntemdir. Buna göre kelimelerin "delâlet" ettikleri anlam geleneksel yöntemle sadık kalınarak analiz edilir. Öyle ki beyitte kullanılan lafızlar şârihlere adeta "kılavuzluk" eder.

Osmanlı kültüründe şerh geleneği o kadar güçlüdür ki bu gelenek içinde manzum lügat, mu'amma ve lügaz türlerine yazılan şerhlerin de önemli bir yer kaplar. Osmanlı şerh tarihinde, edebî niteliğine bakılmaksızın bazı metinler de şerhe tabi tutulmuştur. Şerhler bazen de din öğretisini halka yaymak amacı güdülerek yapılmıştır. Sa'dî'nin Bostan ve Gülistan,

Mevlana'nın Mesnevî-i Manevî şerhleri hep bu amacın ürünleridir.

Doğu edebiyatında tasavvuf sistemi, hem ortaya konan metnin oluşumunda hem bu metnin şerhinde daima yapıcı ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Şerhler bir takım tasavvufî mazmunların ışığında kaleme alınmıştır.

XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın hem politik hem de edebî alanda verimli bir yüzyıldır. Sûdî'nin de içinde bulunduğu bu asırda Osmanlı şiiri ve nesri zirveye doğru yükselmektedir.

Osmanlı eğitim sistemi içinde şerhler başlıca ders kaynakları denebilir. "Aritmetikte Bahâüddin el-Âmilî'nin Hulâsatü'l-Hisâb'ına yazılmış şerhin, geometride Şemsüddin es-Semerkanî'nin Eşkâlü't-Te'sîs'ine Kadızâde er-Rûmî'nin yazdığı şerhin, astronomide el-Çağminî'nin el-Mulahhas Fi'l-Hey'e'sine yine Kadızâde'nin yazdığı şerhin, tıpta İbni Sînâ'nın el-Kânûn adlı eserine yazılmış şerhlerin, fizikte Esrûddîn el-Ebherî'nin Hidâyetü'l-Hikme'si ile Necmüddîn el-Kâtibî'nin Hikme-tü'l-'Ayn'ına yazılmış şerhin ders kitabı olarak okutuldukları bilinmektedir."

Hâfız Divanı Üzerine Yazılan Şerhler

Sürûrî ve Dîvân-ı Hâfız Şerhi

Sürûrî 16. asrın meşhur hadis, tefsir ve belagat bilginlerindendir. Asıl adı Sürûrî Muslihuddîn Mustafâ b. Şa'bân el-Gelibovî er-Rûmî şeklinde geçmektedir. 897/1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. Vefatı "Mîreved be-behişt" ve "Gitti cihân-ı Sürûrî" terkiblerinin delaleti olan 969 tarihinde, kabri, Kasımpaşa semtinin Beyoğlu tarafında yaptırdığı mescid avlusundadır. Küçük yaşlarda babasının teşvikiyle ilme başlamıştır. Devrinin, Kara Davud, Kadri Efendi, Taşköprizâde Mustafa ve Abdulvâsi gibi saygın bilginlerinden dersler almıştır. Devlet kademesinde görevler almış fakat adı siyasi bir takım yolsuzluklara karışınca görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Emir Buhârî tekkesi şeyhi Nakşibendî Mahmud Efendi'ye bağlanıp tarikat yoluna girmiştir. Sürûrî'nin "Bahru'l-Ma'ârif" ve "Şerh-i Mesnevî" ismiyle, tanınmış iki büyük eseri vardır. "Bahru'l-Ma'ârif" eseri Osmanlı edebiyatı ile meşgul olan zâtlara lüzumlu eserlerdendir ki bir mukaddime, üç makale, bir hâtîme üzerine tertip olunmuştur. Bu ikinci eseri onun "Şârih-i Mesnevî" olarak anılmasına vesile olmuştur. Osmanlı müellifleri eserinde Sürûrî'nin eğitim durumuyla ilgili şu ifadeler kayıtlıdır:

"...Farsça'nın derinliklerine aid bazı noktalarda hataları bulunur.

Şairlikte ilk devir şairlerinin orta de-recelilerindedir.

Hâfız divanına yazılan en eski şerh, mesnevî şârihi Sürûrî'nindir. Bu şerh,

kendisinden sonra gelen şârihlerce, özellikle Sûdî tarafından eleştirilmiştir. Diğer eserleriye şu şekilde sıralanabilir:

- Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî
- Şerh-i Buhârî ile Nısıf
- Hâşiye-i Evâil-i Hidâye
- Hâşiye-i Telvîh
- Hâşiye-i 'Înâye
- Şerhu Misbâh
- Şerhu Mu'ammeyât-ı Câmi'
- Terceme-i Ravzatü'r-Reyâhîn fî Hikâyeti's-Sâlihîn
- Şerhu Şebistân-ı Hayâl
- Şerhu Îsâgocî
- Terceme-i Acâib-i Mahlûkât
- Terceme-i Zâhîretü'l-Mülûk

Şem'î ve Dîvân-ı Hâfız Şerhi

Prizren'li (Perzerin) Şem'î olarak bilinen bu şârih, hayatını ders vermekle idame ettirmiştir. Şeyh Vefâ Hazretlerinin kaykama ve halifesi Ali Dede'nin halifelerindedir. Mutasavvîf bir kimliğe sahip olan Şem'î 16.yy'ın tanınmış şârihlerindedir. Kaynaklarda ve kendi çalışmalarında sadece ismine rastlanmaktadır.

Osmanlı müellifleri eserinde, bu şârihin hayatının sonlarında "meyhâne âlemine müptelâ" olduğu kaydedilmiştir. Şem'î Farsça bir çok esere şerh yazmış bir şârihtir. 'Mesnevî-i Şerîf'e, "Dîvân-ı Hâfız'a, "Bostan"a, "Pend-i 'Attâr"a,

"Sebhatü'l-Ebrâr"a, "Bahâristân"a, "Tühfetü'l-Ahrâr"a, "Mantkü't-Tayr"a şerhler yazmıştır.

Vefatı 1000/1591'dedir. Üsküdar'da Rumi Muhammed Paşa Cami-i Şerifinin kible tarafındaki avlu kapısı dışarısında medfûndur.

“Şem’î Mesnevî şerhinde olduğu gibi, Hâfız divanı şerhinde de birçok hatalar yapmış, kelimelerin gerçek manalarını bir kenara bırakarak onlara tasavvufî manalar vermeye çalışmıştır.” Sûdî bu hataları şerhinde yeri geldiğince tenkit etmiştir. Sûdî, ayrıca “Şerh-i Bûstân” adlı eserinde Şem’î’yi reddetmiş hatta hatalarıyla alay ederek, acı nükteler yapmıştır.

Sûdî-iBosnevî’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Şârih Kişiliği

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli ve kesin bilgiden mahrum olduğumuz bu Osmanlı şârihinin, asıl adı Ahmed’tir. Bosna’nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde doğduğu bilinmektedir. Doğum tarihine ve ailesine ilişkin ise herhangi kesin bir kayıt yoktur.

16. asrın büyük devlet adamı Bosnalı Sokollu Mehmet Paşa zamanında Bosna’dan birçok kişinin İstanbul’la gelip tahsillerini tamamladıkları bilinmektedir. Sûdî de bu kişilerden olmakla beraber, kendisinin hangi hocalardan ders aldığı konusunda kaynaklarda sıhhatli bir bilgi bulunmamaktadır.

Sûdî İstanbul’daki tahsilinden sonra eğilim duyduğu Fars dilini mükemmelleştirmek için Diyarbakır’a (Amid) gitmiştir. Orada zamanın en iyi Farsça bilgini olarak bilinen Muslihuddin Lârî’den

dersler almış, onun meclislerinde bulunarak, içinden çıkamadığı ilmî meseleleri halletmiştir.

Sûdî daha sonra yine aynı amaçla Diyarbakır’dan Şam’a gidip burada da bir süre ilim ile meşgul olmuş ve şair Halim-i Şirvanî’den Gülistan’ı okumuştur. Şam’da kaldığı süre boyunca çeşitli ilmi ortamlarda bulunmuş ve o devrin uleması ile fikir teatisinde bulunmuştur. Sûdî, bu yolculuklar ve müzakereler esnasında şerhlerini yapmayı düşündüğü eserleri zihninde bir taslak olarak beraberinde sürekli taşımıştır.

On yıla yakın süren bütün bu ilim yolculuklarından sonra İstanbul’a dönen Sûdî, tahsiline burada da devam etmiştir. Şârih, İstanbul’da dönemin meşhur bilginlerinden dersler almıştır. Sûdî II. Sultan Selim devrinde, Sokollu’nun yönetiminde etkin olduğu bir sırada “Gılman-ı Hassa”ya hoca olarak tayin edilmiştir. Sûdî ileride Osmanlı saray ve idaresinde aktif roller, yüksek statüde vazifeler alacak gençlere ders vermekteydi. Bu görevi ne kadar sürdürdüğü malum değildir. Kaynaklarda az bir emekli maaşıyla görevden uzaklaştırıldığı kaydına rastlanmıştır. Daha sonra kendisi ölümüne kadar inzivaya çekilmiş ve eserlerine yoğunlaşmıştır.

Şârihin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı müellifleri eserinde ölüm tarihi 1005/1596 yılında İstanbul’da vefat ettiği ve Yusuf Paşa camisi avlusuna defnolunduğu kaydedilmiştir. Eserde Sûdî ile ilgili şu eleştiri de yapılmıştır: “Basılmış eserlerinde Farsça kaidelerine ait

Sûdî, şerh alanında üstünlüğü tartışılmaz eserler ortaya koyabilmek maksadıyla ömrünün çoğunu ilmi seyahatlerle geçirmiştir. Farsça ve Arapça'ya vakıf olan şârih şerh metodunda alan araştırmalarına dayalı bir sistem takip ederek Şem'î ve Sürûrî Mustafa gibi şahsiyetlerce de şerhe tabi tutulan metinleri onlardan daha ilmi yöntemlerle analiz etmiştir. Sûdî, şerhinde adeta bir eleştirmen gibi başka şerhleri tenkit etmiş, onlardaki kusurları müstehzi bir dille ele almıştır.

bazı hatalarına tesadüf olunmakla beraber istifadelidir.”

Sûdî, şerh alanında üstünlüğü tartışılmaz eserler ortaya koyabilmek maksadıyla ömrünün çoğunu ilmi seyahatlerle geçirmiştir. Farsça ve Arapça'ya vakıf olan şârih şerh metodunda alan araştırmalarına dayalı bir sistem takip ederek Şem'î ve Sürûrî Mustafa gibi şahsiyetlerce de şerhe tabi tutulan metinleri onlardan daha ilmi yöntemlerle analiz etmiştir. Sûdî, şerhinde adeta bir eleştirmen gibi başka şerhleri tenkit etmiş, onlardaki kusurları müstehzi bir dille ele almıştır. Sûdî'nin şerhteki bu başarısı hayat öyküsünden de anlaşılacağı üzere şerhini yapacağı metinlerle ilgili yaptığı yıllar süren araştırmalarına dayanmaktadır.

Sûdî'nin Farsça Eserlere Dair Yazdığı Türkçe Şerhler

I- Risâle-i Sûdî:

Hâfız-ı Şirâzî'nin ilk gazelinin ikinci beytine yazdığı şerhi ihtiva eden eserdir.

II- Şerh-i Dîvân-ı Hâfız:

Sûdî'nin 1595 tarihinde tamamlamış olduğu bu eseri Mevlâna ve Sa'dî'nin eserlerinden sonra en çok okunan eserdir. Farsça öğrenmek isteyenlerin ilk başvuru kaynaklarından olan eser alanında yazılmış en iyi şerh olarak kabul edilmektedir. İran da dahi hala en iyi Hâfız şerhi olarak nitelenen bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir. Hâfız gibi “Lisânü'l-Gayb” ve “Tercümânü'l-Esrâr” olarak adlandırılan bir şairin çözülemeyen birçok beyti Sûdî'nin isabetli yorumlarıyla aydınlanmıştır.

Esasında Hâfız divanını, Sûdî'den önce, Şem'î ve Sürûnî gibi şârihler şerh etmişlerse de Sûdî bu iki şârihin eserlerindeki naivlikleri görerek kendisi de aynı eseri şerhe koyulmuştur.

III. Risâle-i Sûdî

Sa'dî-i Şirâzî'nin Gülistân adlı eserindeki bir beytin şerhini içeren risaledir.

IV. Şerh-i Gülistân:

Sûdî'nin 1595 yılında kaleme aldığı ikinci eseridir.

V. Şerh-i Bûstân:

Sûdî'nin 1597 yılında Sa'dî Şirâzî'nin Bûstân adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu eser Farsça'ya tercüme edilmiştir.

VI. Şerh-i Mesnevî:

Kaynaklarda Sûdî'nin, Mevlâna'nın Mesnevî'sine bir şerh yazdığı kaydı olmakla birlikte esere hiçbir kütüphanede tesadüf edilememiştir.

VII. Şerh-i Lügat-ı Şâhidî

Gülşen-i Tevhîd sahibi, Şâhidî'nin Lügat-i Şâhidî ismiyle meşhur manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir. 25

Sûdî'nin Arapça Eserlere Dair Yazdığı Türkçe Şerh ve Tercümeleri

I. Şerh-i Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye)

Sûdî'nin Arapça nahve dair yazdığı ilk büyük eseri, İbn-i Hâcib'in Arapça küçük bir nahiv kitabı olan el-Kâfiye adlı eserine 1588 yılında yazdığı şerhtir.

II. Şerh-i Sâfiye:

İbn-i Hâcib'in Arap gramerini içeren el-Sâfiye eserine yazılan şerhtir.

III. Tercüme-i Takrirât 'ala Hutbet-i Feridüddîn:

İbn-i Hâcib'in "Tercüme-i Takrirât 'ala Hutbet-i Feridüddîn" adlı eserine Sûdî'nin yapmış olduğu şerhtir.

IV. el-Zâv'm Tercümesi:

Sûdî'nin, Tâceddîn İsfarâîn'in Arap nahvine dair yazdığı el-Zâv eserini tercümesidir.

V. Haşiye 'ala Şerh Hidayet el-Hikme:

Kâdî Mîr Hüseyin Maybûdî'nin "Şerhu Hidâyeti'l-Hikme" eserine, Sûdî'nin yazdığı hâşiyeyi ihtiva eden eserdir.

Vehbî Konevî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Şârih Kişiliği

Bir Mevlevî şeyhi olduğu bilinen Vehbî Efendi'nin hayatına ilişkin kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. "Osmanlı Müellifleri" eserinde kendisiyle ilgili şu bilgiler mevcuttur:

"Urefâ-i mevlevîyeden fâzıl bir zât olup Konya'da Eş'arîzâde denmekle meşhurdur. Hoca Hâfız-ı Şirâzî Dîvân'ına yazdığı şerh meşhûrdur. V. 1244, merkadi dergah-ı cenâb-ı Mevlânâ'dadır."

Vehbî Efendi'nin Hâfız Divanı şerhiyle ilgili bir çok tenkit yapılmıştır. Tenkitlerin merkezi, bu şerhin tasavvufî yorumu tercih etmesinden dolayıdır. Tahsin Yazıcı, bu şerh ile ilgili "Hâfız'ın hemen

her sözünü tasavvufî açıdan yorumla tabii tuttuğundan onun gerçek düşüncelerini ve sanatını yansıtmamaktadır” derken; A. Gölpınarlı da benzer şekilde Vehbî Efendi şerhini şöyle tenkit etmiştir:

“... Şüphe yok ki Hâfız’ın en garip ve saf şerhi Vehbî Efendi şerhidir. İkinci Mahmut devrinde (1808-1839), yani çok muahhar bir zamanda Mehmed Vehbî adlı Konyalı bir mevlvî tarafından meydana getirilen bu eser, baştanbaşa saçma, zoraki ve gülünç te’villerle doludur. Vehbî’ye nazaran Hâfız, Mevlvîdir ve her sözünün tasavvufî bir manası vardır!”

Mevlevî terbiyesinin gerektirdiği şekilde dünyaya bakan bu şârihe yapılan tenkitlerin bazen aşırıya kaçtığı kanaatindeyiz. Hâfız’ın şiirlerini anlamak maksadıyla şerhe göz atan bir araştırmacı rahatlıkla şârihin şiirleri ‘tercüme’ ederken şahsi tasarrufta bulunmadığını; bulunduğu takdirde de “manâ-yı işâreti” üst başlığıyla hareket ettiğini görecektir. Dolayısıyla Vehbî Efendi tasavvufî şerh usulünü şuarsuz bir şekilde benimsemiş; aksine takip ettiği şerh metodunu son derece bilinçli olarak tercih etmiştir. Vehbî Efendi şerhindeki mukaddime

dikkatli okunduğunda bu şârihin, klasik edebiyatımızda söze konu edilen birçok mevzudan haberdar olduğu ve kendisinin de bu konularla ilgili bir takım fikir-

ler beyan ettiği görülecektir. Dolayısıyla Vehbî Efendi şerhi kendi içinde sistemli bir yol takip etmektedir. Şârih, mukaddimesinde Hâfız’ın şiirlerinin nasıl anlaşılması ve nasıl anlaşılmasının gerektiği üzerinde durur:

Vehbî Efendi adeta kendi şerhinin bir tür savunması denilecek mukaddimesinde bir takım mazmunların ne anlama geldikleri üzerinde dikkatle durmuştur. Şârih, şerhini oluşturmadan önce yorumlayacağı metinler üzerinde yapılan polemiklere kendi de katılmış ve fikirlerini beyan etmiştir. Hâfız’ın şiirleri gibi metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde bir takım tavzihatta bulunan Vehbî Efendi, kendisinin de takip ettiği tasavvufî şerh metodunu şiddetli bir şekilde savunmuştur:

“Ol lisânü’l-gayb ve tercümânü’l-esrârdır, nice esrâr-ı gaybiyye ve me’ânî-yi hakîkiyyeyi kisve-i sûretde ve libâs-ı mecâzda göstermiştir.”

Görüldüğü üzere Vehbî Efendi Hâfız’ın iki lakabı üzerinde durarak şerhinin takip edeceği yöntemin ana hatlarını açıklamıştır. Vehbî Efendiye göre Hâfız, “gaybın dili” olduğu için “biçim kılığı” ve “mecâz giysisi” ile merâmını anlatmıştır. Şârihe düşen görev ise, bu “giysi”yi en uygun biçimde çıkarmaktır.

Vehbî Efendi, Hâfız’ın görünüşte bir tarikata mensup olmadığını ama Hâfız gibi kişilerin doğuştan ilahî bir takım sırlara vakıf olduğunu belirtir. Ayrıca Vehbî Efendi’nin şerhini yaptığı şairin hayatına dair malumatının da olduğu şu satırlarda görülmektedir:

“Gerçi Hâfız zâhiren bir pîrin dest-i irâdetini tuttuğı ma’lûm degildir. Mahfı olmya ki vuslat-ı Hakk’a elbette bir vâsita lâzımdır illâ fakat üveysîler ki anlan Resûl-i Ekrem sallallâhu te’âlâ ‘aleyhi vesellem hücre-i nübüvvetde terbiyyet ider. Hâfız-ı Şîrâzî dahi üveysîlerdendir. Anınçün zâhiren bir pîre inâbet itmemiştir.”

Bu satırlardan anlaşıldığı gibi Vehbî Efendi’nin nazarınca Hâfız bir “Mevlevî” olarak değil “üveysî” olarak nitelenmiştir.

Vehbî Efendi daha sonra Hâfız’ın şiirlerindeki kapalılık sebepleri üzerinde durur. Bu açıklamalarında bile Konevî tasavvufî dili elden bırakmayarak “uyarı” mahiyetinde şunları yazar:

“(tenbîh) Ey ehl-i insâf olan karındaş-ı ‘azîzim, Hazret-i Hâfız ve Hâfız gibi ‘âşık-ı mest-i müdâm kimseler bunun gibi şarâb-ı ‘ışk-ı ilâhîyyeyi nûş idüp mazhar-ı tecelliyât ve füyûzât-ı bilâvasıtât olan zevât-ı ‘âlî- himmetlere esrâr-ı tevhîdden bir feth-i bâb olup iskât-ı izâfetle Hak subhânehu ve te’âla suver-i muhtelifede tecelliyât-ı müte’âkibe ve esmâ ve sıfât-ı mütenevvi’a ile zuhûr ittikte... Ta’bîr-i müşkil olup ve ‘avâm-ı ke’l-hevâmdan setri vâcib olduğuçün kâh sûret-i hezelde kâh sûret-i mecâzda ta’bîr buyururlar.”

Vehbî Efendi adeta kendi şerhinin bir tür savunması denebilecek mukaddimesinde bir takım mazmunların ne anlama geldikleri üzerinde dikkatle durmuştur. Şârih, şerhini oluşturmadan önce yorumlayacağı metinler üzerinde yapılan polemiklere kendi

de katılmış ve fikirlerini beyan etmiştir. Hâfız’ın şiirleri gibi metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde bir takım tavsiyeleri hatta bulunan Vehbî Efendi, kendisinin de takip ettiği tasavvufî şerh metodunu şiddetli bir şekilde savunmuştur:

“Ol ecluden ehlüllâhın müteşâbihâta mülhak kelimât-ı kudsiyye-i işârâtîyyelerinde iştibâh idüp mey-i rahmânî ile mey-i şeytânî ve âsmân ile rismânî, zembûr-ı ‘asel ile zembûr-ı harâmî zâten müşterek zanneylediler, belki mü’min-i mahbûb ile kafir-i mabgûzı dahi ma’na ve rûhen müşterek zanneyleyip kâlellâhu te’âla (mâ lihâze’r-resûli ye’kulu’t-ta’âme ve yemşî fi’l-esvâk) dimege ictisâr idüp mel’ûn-ı ebedî oldılar.”

Vehbî Efendiye göre en sık kullanılan mazmunlardan olan “şarâb”ın mecazen “ilâhî aşk” olarak yorumlanmaması “bal arısıyla eşek arısını karıştırmak” kadar büyük bir hatadır.

Vehbî Efendi daha sonra Hâfız’ı “serdefter-i meczûbîn, güzîde-i âşıkân ve kalenderân-ı hakîkat-bîn” gibi sıfatlarla niteleyerek şöyle devam etmiştir:

“Hazret-i Hâfız-ı Şîrâzî lisân-ı gayb ile buyurdığı gazeliyyât-ı mülhemâtında hezel sûretinde ve mey ve mahbûb-ı mecâzî hey’etinde görünen esrâr-ı ma’neviyyelerin te’vîline kâdir olamazsın, bâri muğ ve muğbeçeden ve zünnârdan ve büt ve zülûf ve ebrû ve mahbûb ve mahrûlardan ve çeşm ve leb ve dendândan ve tevangerân ve esb ü esterlerden ve pîr-i muğândan ve bunların emsâli mülhekât-ı müteşâbihâtlardan beyne’t-teşbîhi ve’t-tenzîh tevhîd murâd

olunan elfâz-ı behiyyelerini mecâza haml itmeyüp galebe-i sultân-ı 'ışkla zuhûr iden ta'birâtlanmı murâdları ma'nâ-yı mecâzîdir ve mâsivallâhdan ba'zı eşyâ ve ba'zı eşhâsdır deyü iftiradan hazer idesin ki sû-i hâtımeğe sebebdır.”

Vehbî Efendi bu cümlelerden anlaşılacağı üzere takip ettiği metodun diğer metotlardan ayrılan yönleri üzerinde ısrarla durmuş ve elindeki metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Şârih, Hâfız'ın metinlerinin büsbütün mecazlı söyleyişe dayandığını; aksi takdirde yorumlanması durumunda bunun, metinlere ve şairine bir “iftira” olacağını ifade etmektedir.

Vehbî Efendi mukaddimesinde metinlerde geçen mazmunların, tasavvûfî dilde belli anlamlara gelmesi gerektiğinin sebepleri üzerinde durmuştur:

“Mal'ûm ola ki ehl-i tahkîk ve kibâr-ı ehlullâh rû ve zülf ve hâl ve hat ve ebrû ve leb gibi elfâz-ı mecâziyye ve 'acîbeleri silk-i nazma çeküp hakâyık ve dakâyıktan beyne'l-'arîfîn birer ma'nâ-yı latîfe-i azîmelere işâret buyurup esrâr-ı tarîkatı 'avâmdan setr itmek için 'âşık-ı sâdık kendüye olan tecelli-yi cemâl ve celâl-i ilâhîyye ile ma'sûk-ı hakîkînin miyânında olan lezâiz-i rûhâniyyeleri beyân ve çeşm-i beşâretle mezâhirde müşâhede eyledikleri cemâl-i bî-nişân zâhiri 'ayân eylemişlerdir.”

Bu açıklamalardan sonra şârih, küçük tasavvufî bir sözlük sayılabilecek, Hâfız Divanı'nda geçen lafızların geldikleri anlamlar üzerinde durmuştur:

'İşk: İfrât-ı muhabbete dirler.

'Âşık: Mütehayyir ve müştâk-ı cemâl ve celâl-i ilâhî Ma'sûk: Hak Te'âla bes Hüsn: Cem'iyet

Kemâlât: Vecd-i cezbe-i tâmm-ı Hak Şûhî: Lezzât-ı teveccühâtta zuhûr iden şîve-i ilâhî Şîve: Cezbe-i ilâhî Vefâ: 'inâyet-i ilâhî

Cefâ: Sâlikin kalbi mea'arifden perîşân ol- maklığa Cevr: 'Urûcda seyrdan sâliki girü tutmak.

Nâz: Kalbe kuvvet virmek.

İstîgnâ: Derekât-ı mevcûdâtından mestûr olan heybet-i celâliyyet-i Hak Tîr-i gamze: A'mâl ve 'ibâdâtı redditmek.

Serkeş: Muhâlefet-i irâdet-i ilâhî ve hilâf-ı murâd-ı sâlik Emîr: İrâdetini câri tutmak.

Tevângerî: Huzûr-ı cemi' kemâlât.

Terk-i nâz: Bilâ-vâsita kable's-sülûk zuhûr iden cezbe-i ilâhî Târâc: Selb-i ihtiyâr-ı sâlik Mütevârî: İhâtât ve istilâ-yı 'ışk-ı ilâhî Âşnâî: Te'alluk-ı rubûbiyyet

Gam-hâregî: Sıfât-ı bâ satyet Mihr-bânî: Sıfât-ı rahmâniyye Kâmet: Liyâkat-i 'ubûdiyye

Zülf/ gîsû/ Mûy/ Ebrû/ Turra: Cümlesi gayb-ı hüviyyet ve sıfât-ı zâtu ehadıyyet

Tâb-ı zülf.: Sıfât-ı tecelliyyât Ser-mest: Zuhûr-ı hâlât

Kemân-eburû/ Tâk-ı ebrû: İzhâr-ı müşkilât bisebeb-i taksîr

Çeşm-i humâr/ Çeşm-i terk: Zuhûr-ı hâlât-ı kemâliyye

Mâhrûy/ Ruh/ Çehre-i gülgûn: Zuhûr-ı envâr-ı tecelliyyât-ı ilâhî

Hâl: Zât-ı ilâhî

Hâl-i siyâh: ‘Âlem-i gayb

Hatt-ı sebz: ‘Âlem-i berzah

Berzah: Hâil ve hâciz olan şeydir.

Leb: Kelâm

Leb-i la’l/ Leb-i şekerîn: Feyz-i bâtunî ve lezâiz-i ruhânî³⁶ Zebân-ı şîrîn: Emr-i ilâhî Zebân-ı telh: Nehy-i ilâhî Dehân: Takdîs tarikıyla olan mütakellimlik sıfatı Zeneh: Zekan ve müşâhededen hâsıl olan mahall-i mülâhaza mahall-i lezzât-ı ruhaniyye

Nâfe: Nefehât-ı ilâhî

Sîb-i zenâh: ‘İlm-i ledünnî

Çâh-ı zenâh: Müşkilât-ı esrâr-ı müşâhede

Mûy-ı miyân: Dakâyık-ı esrâr-ı tarîkat

Dest/ Sa’id/ Bâzû: Zuhûr-ı kuvve-i kudsiyye

Gevher-i sühan: Feyz ve işâret-i ilâhî

Peyâm/ Hediye: Nübüvvet ve velâyet

Meclis-i işret: Lezzet-i ünsiyet-i ilâhî

Tarab/ ‘Ays: Devâm-ı lezzet-i üns bâ-Hak Te’âla

Şarâb: ‘Işk-ı ilâhî

Hum/ Humhâne/ Kâse/ Kadeh/ Câm/ Sürâhî: Kalb-i ‘âşik

Sâkî: Mürşid

Harâbât: ‘Âlem-i nâsût

Hüşyârî: Makâm-ı sahv

Rindî: Mâsivâdan kat’-ı nazar idici melâmî

Evbâş/ Lâ ubâlî: Sâlik-i nâ-perhîz

Şem’: Nûr-ı ilâhî

Nâhid: Zühre yıldızı ki murâd tecelli-yi ilâhîdir.

Nukl: Keşf ve kerâmet

Subh ve bâmdâd: Zuhûr-ı tecellî

Şebângâh: Ahvâle mâlik olmak

Şeb-i kadr: Likâ-yı envâr-ı tecelliyyât

Şeb-i yeldâ: Elvân-ı envâr-ı tecelliyyâtun nihâyetine vusûl

Kâfir: Sâhib-i a’ mâl-i bâ-tefrika yahûd bir nefes Hak’dan gafletdir.

‘İyd: Makâm-ı cem’dir.

Nevrûz: Makâm-ı tefrika ya zuhûr-ı tecellî Tersâ: Dakîk olan me’ânî ve hakîkat

Tersâ-beççe: Me’âni-yi hakîkati tefekkür

Sabâ: Feyz ve tecellî yâhud vesvese-i nefsdan olan perîşânlık

Muğbeç: Tecelliyyât -ı faside

Deyr: ‘Âlem-i insânî

Kilîsâ: ‘Âlem-i hayevânî

Cûş ü hurûş: Hâlâtü âşikâre itmek

Namâz: İctihâd-ı sâlik

Rûze: Kat’-ı ta’allukât

Zekât: Terk-i vücûd ve tasfiye-i bâtun

Hacc: Sülûk fî-tarikillâh

Beyâbân: Vekâi’-i tarîk

Ka’be: Makâm-ı vuslat

Hırka: Salâhiyyet ve selâmet

Seccâde: Teveccüh ile bâtunı şu’lelendirmek

Der-bâhten: ‘A’ mâl-ı mâziyeleri nazardan mahv itmek

Terk: Kat’-ı emel

Reften: ‘Âlem-i beşeriyetden ‘âlem-i ervâha ‘urûc Ric’at. ‘Âlem-i ervâhtan ‘âlem-i beşeriyete gelmek.

Derûn: ‘Âlem-i melekût

Bürûn: ‘Âlem-i mülk

Bahâr: Bâtında rûhaniyyet zuhûr itmek.

Tâbistân: Makâm-ı ma’rifet Zimistân: Makâm-ı kabz Bûstân: Mahall-i müşâhede Gülzâr: Güşâdelik ve safâ-yı derûn

Nergis: ‘Âmel vaktinde ferahdan kalbde zâhir olan netîce ve ferah.

Serv: Tefekkürden hâsıl olan ‘ûlûm ve istikâmet

Benefşe: Bir fikirdir ki onunla kuvvet-i idrâkiyye ‘âmelde kavî olur.

Sebze: ‘Ayn-ı ma’rifet

Reyhân: Riyâzette gâyet tasfiyyeden hâsıl olan bir nûrdır.

Ebr: Hicâb-ı derûn Bârân: Nüzûl-ı feyz Neşv: Terakkî Nâz: ‘İzzet bulmak Sürhî: Kuvvet-i sülûk Sebzî: Kemâl-i mutlak Zerdî: Sıfat-ı tevâzu’

Sefîdî: Yek-rengî

Kebûdî: Taklîdî-i muhib

Cûybâr: Sülûk ve ‘ibâdât

Âb-ı revân: Kalb-i sâlikde olan ferah-ı dâimî

Seyl: Galebe-i ahvâl-i kalb

Nesîm: Feyz ve ‘inâyet-i dâimi

Nesîm-i sehergâh: Makâm-ı tefrikada ve makâm-ı cem’de olan ‘alaka ve ittisâlden âgâh olmak.

Mutrip: Âgâh idici

Def: Ma’şûk-ı hakîkîyi her nefes talebde olmak ya ‘aşkın ‘inde mahbûbın esrâr ve haberini ifâde idici.

Terâne: Âyîn-i muhabbet Nâle/ Zâr: Taleb-i mahbûb

Pây-küften: Tevhîde dirler Dest-zeden: Vakt-ı muhâfazat³⁷ Kenâr: Esrâr-ı Hüdâ’yı bulmak

Bûse: Keyfiyyet ve me’âni-i kelâmı kabûle isti’dâd bulmak.

Külbe-i ahzân: Müfârakattan hâsıl olan hâlet-i hüzn Gam-kede: Mestûrluk makâmı

Bâm: ‘Âlemiyâtın idrâkinden pûşide olan mahall-i tecellî

Şehr: Vücûd-ı mutlak

Kûy: Makâm-ı ‘ubûdiyyet

Mahalle: Sıfât-ı kemâlât ile muttasif olmak

Âsitân: A’mâl ve ‘ibâdâta mülâzemet

Feryâd: Zikr-i hayr

Figân: Ahvâl-ı derûnı zâhir itmek

Renc ü derd: Bir emrin hilâf-ı irâde üzere zuhûn ve muhibbin ‘adem-i tahammülidir.

Bîmârî/ Üftâdegî: Zuhûr-ı celâlet-i ilahî ve infirâc-ı kalb Fakr: ‘Adem-i ihtiyâc ila gayrillâh Bîdârî: Zuhûr-ı feyz-i ilâhî Sa’âdet: Hânden-i ezeli

Şekâvet: Rânden-i ezeli, ne’ûzu billâh min zâlik Pâk-bâzî: Teveccüh-i hâlis

Huzûr: ‘İbâdet-i hâlis nefîcesi olan ferah-ı dil ve makâm-ı vahdet Hâb: Gaflet ve killet-i ‘ibâdet sebebiyle ihtiyân fâni olmağı ‘Alef: Müstelzim-i beşeriyet olan şehvât ve müstehiyât Sâr-bân: Mürşid-i râh-ı hakîkat Gevher: Me’ânî

Çevgân: Takdîr-i ezeli-i Hüda-yı lem-yezeli

Gûy: Takdîr hükmi tahtında mecbûr ve makhûr olmak

‘Înâyet: ‘İbadet ve teveccühden hâsil olan muhabbet-i emr-i Hüda’dır

Hurde-gîr: ‘Âşıkdan zuhûra gelen ta’bîr-i ihtiyârî

Âftâb: Fenâ-yı mutlak ve vuslat ilallâh

Mâhtâb: Tecelli-yi cemâl ve mihr ve muhabbet

Matla’: Makâm-ı şuhûdu’l-Hak

Mağribu’s-Şems: Hak’ın ta’ayyunâtla istitârî ve rûhın cesetle istitârîdir.

Basîret: Kalbde bir nûrdır ki anınla hakâyık-ı eşyâ ve bevâtın-ı umûr idrâk olunur. Nitekim basarla mahsûsât ve mubsirât idrâk olunur.

Zerre-i Beyzâ ve hebâ: Şol maddedir ki Cenâb-ı Hak suver-i ‘âlemi andan feth eyledi

Heyûlâ: Şol bâtın olan şeye dirler ki sûret-i zâhir ola.

Hevâ: Nefsin bir şeye meyl itmesidir.

Velâyet: ‘Abdın Hakla ‘inde fenâi’ n-nefs kâim olmasıdır.

Hürriyyet: Ağyârdan ve gayr-ı mâsivâdan ve şehvât ve hevâdan âzâd olmak.

Hakikat-i Muhammediye: Zâtın ta’ayyün-i evvel ve esmâ-ı hüsnâ-ı ‘tibâriyle olan mertebesidir.

İlme’l-yakîn: Enbiyâ ve evliyânın îrâd eyledikleri ‘ulûm ve me’ârifle Hak’ı bilmek.

‘Ayne’l-yakîn: Müşâhede-i kalbiyye ile vahdet-i hakikîyeyi müşâhede kılmak.

Hakka’l yakîn: Makâm-ı cem’-ı ehadiyyetde Hak’ı müşâhede kılmak.

Hikmet: Hakâyık-ı eşyâya ve havâssına ve levâzımına ve ahkâm ve âsârına ‘âlim olmaktır. ‘alâ mâ hiye ‘aleyhi ve muktezâsıyla ‘amel kılmaktır.

Mahv: Fenâ-yı vücûd-ı abddir, zât-ı hakda.

Mevt: İzâle-i hevâ-yı nefis ve ifnâ-yı şehvât-ı tabi’at kılmaktır.

Sevâdü’l-vech fi’d-dâreyn: Fenâfillâh hâline dirler şol haysiyyetten ki sâlikin zâhiren bâtunan dünyeviyyen ve uhreviyyen vücûd-ı kalmaya ve fakr-ı hakikî ve ‘adem-i asliyyesine rücû’ idüp cümle vücûd-ı Hak’ı göre. Anınçün “izâ etemme’l-fakru fehuvallâh” dimişlerdir.

‘Amâ’: Hazret-i ehadiyyetdir, bu mer-tebeye ‘amâ’ didikleri Hak’dan gayrı bir ehadin dîde-i idrâki ana irmedi-ginden ve basar basîreti anı görmedi-gindedir.

Muhabbet-i ilâhiye: Erbâb-ı dâniş (meylî’ n-nefsi ile’ş-şey’i bikemâlin edreke fihî) ile ta’rif idüp bu ma’nâ beyne’l cismeyn tahakkuk ider pes mümteni’dır ki Cenâb-ı Hak muhabbet-i hakikî ile bir şeye muhabbet ide kezâlik ‘abd dahi Cenâb-ı Hak’a muhabbet-i hakikî ile muhabbet idemez. Zîrâ muhabbete cinsiyet lazımdır. Pes Cenâb-ı Hak’ın bir şeye muhabbeti irâde-i ihsân-ı tâmdan kinâyedir ve ‘abdın Cenâb-ı Hak’a muhabbeti iradetü’t-ta’a ve’t-taharruz ‘ani’l-ma’âsîden mecâzdır deyüp kinâye ve mecâz ihtiyâr itmişlerdir...”

Vehbî Efendi şiirlerde geçen sevgilinin, bir cinsiyeti olup olmadığına dair de görüşlerini şöyle sıralar:

“Ol tâife ki muhabbete cinsiyet ve münâsebet lâzımdır dirlər, anlara cevâb oldır ki ne’am, muhabbet semere-i münâsebetdir beyne’l- mütehabbîn. Pes münâsebet-i zâtî beyne’l-Hak ve’l-’abd iki vech üzeredir, bir vechi min haysü’l-merâtüb, ‘abd mazhar-ı tecellî-yi vücûd-ı Hak’dır ve bir vechi dahi ‘abdin cemi’ merâtüb-i ilâhiyyeden haz almasıdır, ya’ni ahlâk-ı ilâhiyye ile mutehallık ve evsâf-ı nâmütenâhiyye ile muttasıf olmasıdır. Pes her kim ki evsâf-ı hakkâniyye ile ittisâfı ziyâde ola anın Hakk’a muhabbeti ve âşnâlığı ziyâde olur.”

Vehbî Efendi bu açıklamalardan sonra bir tür soru cevap bölümüne geçer. Bu bölümde şark edebiyatın temel teması olan “aşk”ın hangi sebeplerden ötürü şaraba benzetildiği üzerindeki görüşlerini şu şekilde sıralar:

“Eger suâl olunursa ki ‘ârifân-ı ilâhî ve ‘aşıkân-ı esrâr-ı nâmütenâhî muhabbet-i ilâhiyyeyi şarâba teşbîh iderler. Pes beynehumâ da münâsebet ve vech-i müşâbehet nedir dinürse, cevâb budır ki ‘ışk ve muhabbetin şarâb-ı süveriyye bir nice vechile müşâbehet-i tâmmesi vardır. Cümle-i müşâbehetden biri oldır ki şarâbın makâm-ı evveli ve mustakarr-ı aslîsi ka’îr-i humdır. Be vâsıta-ı cûşîş ve galeyân hûrûc ve zuhûra hareket ve meyelân kılmaktadır. Kezâlik şarâb-ı muhabbet tengnâ-yı sîne-yi ‘uşşâkda ve süveydâ-yı dil-i her müştakda mestûr iken bihükmi-galebe ve istilâ-yı sûret ve iştiyâk-ı müttekâdî-zuhûr ve muktezî-i burûz ve ‘ubûr kılmaktadır ‘kegaleyâni’l-hamri fi’l-deni’

Mevlevî tarikatının kendi devrinde önde gelen bir ismi olan Konevî, ait olduğu ‘irfanî şerh’ geleneğinin katı bir savunucusudur. Şârih, esasında bu mukaddimeyi yazmasaydı belki de gerçekten onun Hâfız’ın şiirlerini tek kalba soktuğu fikrine itibar edilebilirdi. Fakat şârihin, eserinde takip edeceği yöntemi savunması, kendisine yapılan yahut yapılacak tenkitlere cevap mahiyeti taşımaktadır.

ve vech-i müşâbehetden biri dahi olur ki şarâb-ı suverî cümle a'zâyâ nice sârî ise kezâlik muhabbet vücûd-ı 'âşıkda öyle sârîdir ve bir müşâbehet dahi mey şâribini nice cevvdâ ve sahî iderse kezâlik 'ışk dahi 'âşık eger bahîl ve leîm ise dahi cûmerd ve kerîm eyler, lakin mest-i mey bezl-i dirhem ve dînâr ider ve mest-i 'ışk isâr ü nisâr-ı cân-ı bîkarâr ider.

Bir müşâbehet dahi bu ikisi mest ve bî-bâl ve lâ ubâlî meşrebirdir ve sıfat-ı havf ve haşyetinden halîdirler her biri cân-ı şîrînlerinden sîr olup ref'-i perde-i hayâ vü haşmet ve def'-i hicâb-ı nâmûs ve dehşet kılup kayd-ı hesûden halâs ve zevk-ı mestlikle ihtisâs bulmuşlardır ve bir müşâbehet dahi tevazu' ve niyâzmenlikdir. Zîrâ mey ve muhabbet-i şarib ve 'âşıkını pîşgâh-ı tereffu' ve ser-bülendlikden âsitân-ı bendelige ve müstemendlige tenzîl ve nice 'azîzân-ı cihâmı evc-i 'izzetden hazîz-i zillilete efkende kılup hor ve zelîl ider ve bir müşâbehet dahi ifşâ-yı esrârdır nitekim şârib-i mey ifşâ-yı râz-ı derûn ider. 'Âşık dahi izhâr-ı hakâyık ve mevâcîd ve ibrâz-ı esrâr-ı bütûn ider. Miskin râyihâsı vücûdına gammâz olup gizlemesi mümkün olmadığı gibi ifrât-ı muhabbet olan 'ışk dahi 'âşıkın ihtiyârını selb idüp esrâr-ı derûnunu ve ahvâl-i pesendîdelerini nihân itmesi mümkün degildir.

Pes ekser evliyâullâh me'ânî ve hakâyık-ı libâs-ı elfâz ve hurûfla melbes idüp ma'kûlât mahsûsat mertebesine tenzîl iderler tâ mahbûsân-ı hevâs ve mahcûbân-ı hads ve kıyâs olanlar hakâyık ve me'ânîden behre-dâr olalar ve esrâr-ı ma'kûlât ve mermûzâtı idrâk ideler eger me'nûs-ı tab' ve me'lûf-ı nefsin hilâfı üzere îrâd eyleselerdi mümkün ki fehmi 'asîr ve idrâki gayr-ı yesîr olaydı ve bir fâide dahi budır ki eger me'ânî ve hakâyık-ı libâs sûretle

îrâd olunmasına andan ehl-i ma'nâdan gayrı kimses ne ne fehm idemezdi, amma kaçan sûret-i mahsûsada îrâd olursa nef'i 'âmm ve fâidesi tâmm olur ve ekser olmuştur ki nice sûret-perestler me'ânî ve hakâyık libâs-ı sûretle mültebis görüp bimuktezâ-yı tabî'at ana rağbet-i kâmile ile rağbet idüp sûret vâsıtasıyla vâsıl-ı ma'nâ olmuşlardır ve lihâze bu tâife-i 'aliyyeden ekser kibâr güftâr-ı dürerbârların bu vefûre üzere îrâd idüp zülfi ve hâl-ı mahbûbân ve gonc ve dellâl-ı meh-rûyân ve mey ve sâkî ve meyhâne ve bâde ve kâse ve peymâne ve bî-hod ve mestâne ve bûy-ı nâfe ve turra-i nazûkâne elfâz ve 'ibâretiyle telaffuz ve tekellüm kılurlar. Nice sâdik kimseler bu üslûb üzere sûretten ma'nâyâ vâsıl mu'vec-tab' ve sefâhet-meşreb bu esrârdan gâfil olup este'îzu billâh 'kullun ya'melu 'alâ şâkiletîhi' esrârî zuhûra gelür. Ve lihâze Hazret-i Hâfız-ı nâzım kaddesallâhu rûhehu, bu dîvân-ı şerîfini bu üslûb üzere beyân idüp buyurur:

Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvîlhâ ki 'ışk âsân nümûd evvel velî üftâd müşkilhâ "

Sonuç olarak Vehbî Efendi'nin Hâfız'a bakış açısının, bu esere yazdığı mukaddime göz önüne alınarak tekrar incelemeye konu edilmesi gerektiği inancını taşımaktayız. Mevlevî tarikatının kendi devrinde önde gelen bir ismi olan Konevî, ait olduğu 'irfanî şerh' geleneğinin katı bir savunucusudur. Şârih, esasında bu mukaddimeyi yazmasaydı belki de gerçekten onun Hâfız'ın şiirlerini tek kalıba soktuğu fikrine itibar edilebilirdi. Fakat şârihin, eserinde takip edeceği yöntemi savunması, kendisine yapılan yahut yapılacak tenkitlere cevap mahiyeti taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Sûdî-i Bosnevî. (1288/ 1871), Şerh-i Sûdî, İstanbul, Matbaa-i Amire, c.I (Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın kenarında).
- Brown, Edward. (hş.1368) Târih-i Edebîyât-ı İnan, Çev.Gulam Hüseyin, Tahran, İntişarat-ı Mürvârîd.
- Bursalı Mehmet Tahir. (2000), Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Meral Yayınları.
- Ceylan, Ömür. (2000) Tasavvûfî Siir Şerhleri, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit. (1997) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, İstanbul, Aydın Kitabevi Yayınları
- Ekber Bihruz, Şerh-i Sûdî ber Bûstân, Tebrîz, h.ş.1352, C III Dihhuda, Ali Ekber. (1958) Lügatnâme, Tahran, 28C.
- Hoca, Nazif M. (1980) Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalenin Metni, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn-i Manzur. (1990). Lisânü'l-Arab, Beyrut, Dâru Sadr.
- Cevat İzgi(1994): "Osmanlı Medreselerinde Riyâzî ve Tabîî İlimlerin Eğitimi", İstanbul Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1985) Hafız Divanı, İstanbul, Milli Eğitim Baskı Evi.
- Herevi, Hüseyinali. (1999) Şerh-i Gazelha-yı Hafız, 5. baskı, Tahran, Neşr-i Tenvir.
- Hüremşahi, Behau'd-din. (1987) Hâfıznâme, 1.baskı, Tahran, İntişarat-ı Süruş.
- Hüremşahi, Behau'd-din. (2000) Zihn ve Zebân-ı Hâfız, 6.baskı, Tahran, İntişarat-ı Nahid.
- Hüremşahi, Behau'd-din. (2004) Hafız Hafıza-i Mast, 2.baskı, Tahran, Neşr-i Katre.
- Karahisâri, Mustafa b. Şemseddin. (1321) Ahter-i Kebîr, İstanbul, Matbaa-i Amire.
- Akyüz, Kenan. (1995) Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Kirmani, Said Niyaz. (1987) Hafızşinasi, 2.baskı, Tahran, Entişarat-e Pajeng.
- Muhammed Vehbî b. Hasan b. Konevî, 1288/ 1871Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, İstanbul, Matbaa-i Amire, c.I
- Pekolcay, Necla - Sevim, Emine. (1991) Yunus Emre Şerhleri, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rehber, Halil Hafîb, (1377) Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız, Tahran, Safi Alişah Yay Rehber, Halîl Hatîb Gülistân-ı Sa'dî, Tahran, İntişârât-ı Safîalışâh, h.ş.1368,
- Saadetpur, Ali. (2003) Cemal-ı Afitab, "Şerhi Ber Divan-ı Hafız" 3. baskı, Tahran, İntişarat-ı İhya-ı Kitab,
- Sürûrî. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Süleymaniye küt., Halet Efendi, no.716-717
- Nev'izâde Atayî, (1989) Hadaikü'l- Hakayık fi Tekmiletü'ş-Şakâyık, haz. Abdulkadir Özcan.
- Şem'i, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Süleymaniye kütüphanesi, Halet Efendi, no.716-717
- Şemseddin Sami. (1978) Kâmus-ı Türkî, İstanbul, Bedir Yayınları
- Purnamdariyan, Taki. (2003) Gümüşüde-i Leb-i Deryâ, 1.baskı, Tahran, İntişarat-ı Sühân.